

Realizacja Wytycznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku w kontekście zapobiegania ekskluzji społecznej i prawnej nieletnich

JUSTYNA KUSZTAŁ

ORCID: 0000-0001-9493-7504

Instytut Pedagogiki

Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wprowadzenie

W 2020 roku mija dziesięć lat od wprowadzenia do europejskiego porządku prawnego Wytycznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom. W naszym kraju dokonano zmian w legislacyjnych w tym obszarze¹, wiele zmieniło się także w praktyce uczestnictwa dzieci w sprawach sądowych w postępowaniu cywilnym i karnym. Do dziś odbywają się konferencje naukowe i szkoleniowe², w literaturze przedmiotu ukazały się interesujące pozycje naukowe, najczęściej prawnicze lub interdyscyplinarne, na przykład

¹ Por. ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku Kodeks postępowania karnego, tekst jedn. Dz.U z 2020 r. poz. 30, art. 185a.

² Na przykład konferencja Fundacji „Dzieci Niczyje” (dziś: Fundacja „Dajemy Dzieciom Siłę”) w październiku 2015 roku.

oparte na perspektywie prawno-psychologicznej³, a organizacje międzynarodowe i krajowe prowadzą kampanie społeczne edukacyjne i informacyjne⁴ i publikują raporty badawcze będące diagnozą stanu realizacji wytycznych w naszym kraju i w społeczności międzynarodowej⁵.

Bezpośrednią inspiracją do podjęcia na łamach niniejszego artykułu problematyki realizacji zasad konstytuujących „wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku” była międzynarodowa konferencja naukowa, odbywająca się corocznie w Krynicy, pt. „Reintegracja społeczna wobec ograniczeń penitencjarnych i środowiskowych”. Konferencja odbyła się w dniach 11–13 grudnia 2019 roku i zgromadziła przedstawicieli środowisk kuratorów, sędziów, pedagogów praktyków, służby więziennej, akademików i organizacji pozarządowych działających w obszarze szeroko pojętej re-adaptacji społecznej skazanych dorosłych i systemu pomocy i resocjalizacji nieletnich w naszym kraju. Temat konferencji zainspirował mnie do zadania pytań o miejsce dziecka — nieletniego w polskim wymiarze sprawiedliwości, jego gwarancje procesowe i ich przestrzeganie, a przede wszystkim o kompetencje dorosłych, których zadaniem jest pomoc dziecku w zetknięciu z instytucjonalnym wymiarem sprawiedliwości. Od kompetencji dorosłych zależy bowiem dobrostan młodego człowieka i jego bezpieczeństwo, a przykre doświadczenia kontaktu z instytucjonalnym wymiarem sprawiedliwości mogą skutkować powtórą wiktymizacją, a także negatywnymi konsekwencjami w postaci przejawów ekskluzji społecznej i prawnej, a w konsekwencji trudności w reintegracji społecznej po kontakcie z sądem rodzinnym czy karnym, policją i innymi instytucjami w postępowaniu.

³ S. Skubisz-Ślusarczyk, *Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku — perspektywa prawno-psychologiczna*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 50, 2008, DOI: 10.19195/2084-5065.50.9.

⁴ Na przykład kampania społeczna Fundacji „Dajemy Dzieciom Siłę” w serwisie YT. <https://www.youtube.com/watch?v=GOdfqjv4Ovo> (dostęp: 14.03.2020); kampanie Fundacji „Dzieci Niczyje” (Fundacja „Dajemy Dzieciom Siłę”): „Dziecko — świadek szczególnej troski” (I, II i III edycja), <http://fdn.pl/dziecko-swiadek-szczegolnej-troski-i-edycja> (dostęp: 14.03.2020); <http://fdn.pl/dziecko-swiadek-szczegolnej-troski-ii-edycja> (dostęp: 14.03.2020); <http://fdn.pl/dziecko-swiadek-szczegolnej-troski-iii-edycja> (dostęp: 14.03.2020).

⁵ Agencja Praw Podstawowych, *Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku: opinie i doświadczenia dzieci uczestniczących w postępowaniach sądowych*, <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/child-friendly-justice-childrens-view> (dostęp: 14.03.2020).

Założenia metodologiczne

Niniejszy artykuł jest analizą materiałów zebranych w trakcie pracy nad większym projektem badawczym, realizowanym w Instytucie Pedagogiki UJ od 2014 roku do dziś, dotyczącym diagnozy uwarunkowań procesu socjalizacji normatywnej dzieci i młodzieży w środowisku wychowawczym szkoły⁶, z ukierunkowaniem na jeden z jego celów szczegółowych — mianowicie prezentacja stanu prawnego i stanu badań naukowych nad realizacją polityki krajowej w zakresie ochrony praw dziecka — nieletniego uczestniczącego w postępowaniu sądowym. Natomiast celem praktycznym analiz podjętych w artykule jest sformułowanie z perspektywy pedagoga wskazań praktycznych dla podmiotów zaangażowanych w instytucjonalnym wymiarze sprawiedliwości dotyczących ochrony praw dziecka.

Problemem głównym podjętych badań jest pytanie o realizację standardów ochrony praw dziecka — nieletniego (podejrzanego lub sprawcy czynu karalnego) w wymiarze sprawiedliwości i instytucjach obejmujących dziecko postępowaniem sądowym. Problem główny uzupełniają pytania o zasadę konstytuującą miejsce dziecka — nieletniego w wymiarze sprawiedliwości oraz pytania o stan badań naukowych prowadzonych w zakresie realizacji gwarancji i praw dziecka — nieletniego w zetknięciu z wymiarem sprawiedliwości i instytucjach z nim związanych. W artykule wykorzystałam metodę analizy adekwatnych do problemu badawczego aktów prawnych oraz wybranych raportów badawczych opublikowanych w ciągu dziesięciu lat istnienia Wytycznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku w polskim porządku prawnym.

Zasada dobra dziecka w wymiarze sprawiedliwości w sprawach nieletnich

Zasada dobra dziecka wyrażona jest w fundamentalnym akcie prawnym regulującym prawa dziecka, czyli w Konwencji o prawach dziecka

⁶ J. Kusztal, M. Turczyk, *Zasada dobra dziecka i jej implikacje dla socjalizacji prawnej w środowisku szkolnym*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 9, 2014, nr 34 (4).

z 1989 roku⁷. Jej art. 3 stanowi, że sprawą nadrzędną we wszystkich działaniach dotyczących dzieci, podejmowanych przez publiczne lub prywatne instytucje opieki społecznej, sądy, władze administracyjne lub ciała ustawodawcze, powinno być najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka. Interpretacje zasady *the best interest of the child* zawarte są w preambule, opisującej modelowy stan zabezpieczenia dobra dziecka, charakteryzowany jako: szczególna troska i pomoc, zapewnienie pełnego i harmonijnego rozwoju osobowości poprzez wychowanie w atmosferze szczęścia, miłości i zrozumienia, poszanowanie podmiotowości dziecka i indywidualnego rozwoju w przygotowaniu do życia w społeczeństwie jako indywidualnie ukształtowana jednostka, w duchu ideałów pokoju, godności, tolerancji, wolności, równości i solidarności⁸. W polskim porządku prawnym dobro dziecka jest klauzulą generalną, obejmującą przepisy prawa rodzinnego i opiekuńczego⁹, natomiast w regulacjach międzynarodowych funduje cały uniwersalny system ochrony praw dziecka, gdyż istnieje w wielu aktach prawa międzynarodowego na poziomie ONZ i w prawie europejskim.

Z tej zasady wyrażonej w Konwencji wywodzi się zasady traktowania dziecka w konflikcie z prawem. Dziecko w konflikcie z prawem to pojemna kategoria dzieci (osób do 18. roku życia), opisana w Komentarzu ogólnym Komitetu Praw Dziecka na temat praw dzieci w wymiarze sprawiedliwości nieletnich z 2007 roku¹⁰. Kategoria ta odnosi się do wszystkich nieletnich, którzy weszli w konflikt z prawem, a dotyczy także deliktów prawa cywilnego i tym samym takich nieletnich, wobec których toczyć się mogą postępowania na podstawie innej procedury niż karna, na przy-

⁷ Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 roku, Dz.U. z dnia 23 grudnia 1991 r. Nr 120, poz. 526.

⁸ Por. H. Kołakowska-Przełomiec, D. Wójcik, *Idee Konwencji praw dziecka a ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich*, [w:] *Prawa dziecka. Deklaracja a rzeczywistość*, red. J. Bińczycka, Warszawa 1999, s. 35.

⁹ D. Duda, *Dobro dziecka jako wyznacznik wykładni przepisów prawa rodzinnego i opiekuńczego w świetle wybranych orzeczeń Sądu Najwyższego*, [w:] *W kręgu resocjalizacji i wybranych zagadnień opiekuńczo-wychowawczych*, t. 1, red. I. Bieńkowska, Gliwice-Kraków 2009, s. 209–221.

¹⁰ Committee on the Rights of the Child, General Comment No 10 (2007), *Children's Rights in Juvenile Justice*, <https://www.refworld.org/docid/4670fca12.html> (dostęp: 14.03.2020).

kład ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, jak jest w Polsce¹¹. Postępowanie może być postępowaniem innego rodzaju, może też dotyczyć zachowań związanych na przykład, jak w naszym kraju, z demoralizacją, a wszystkie te zachowania nieletnich, które powodują reakcję powołanych przez dane państwo organów władzy, mieszczą się w kategorii „dziecko w konflikcie z prawem”.

Instytucje wymiaru sprawiedliwości nieletnich powinny zgodnie z zaleceniami komitetu działać na podstawie Konwencji o prawach dziecka. W polskim systemie reakcji na zachowania prawnie relewantne nieletnich kategoria ta odnosi się do dzieci — nieletnich w postępowaniu w sprawach nieletnich, czyli nieletnich, których obejmuje ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 roku, w zakresie popełnienia czynu karalnego, w zakresie demoralizacji i w zakresie wykonywania środków wychowawczych i poprawczych¹². Ponadto na mocy obowiązującego kodeksu karnego nieletnim jest osoba wymieniona w art. 10 k.k., czyli przed ukończeniem 17. roku życia i wówczas, z wyjątkiem przypadków opisanych w art. 10 § 2, nie ponosi ona odpowiedzialności karnej na podstawie kodeksu karnego¹³.

Artykuł 40 Konwencji w ust. 2 odnosi się do zasad traktowania nieletnich w postępowaniu i wymienia: prawo do informacji o postawionych zarzutach, zasadę domniemania niewinności, prawo do korzystania z po-

¹¹ Por. B. Stańdo-Kawecka, *Założenia modelowe i standardy międzynarodowe dotyczące nieletnich sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii” 29–30, 2007–2008, s. 428. Por. także Rada Europy, Komitet Ministrów, Zalecenie Rec. (2003) 20 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące nowych sposobów postępowania w kwestii przestępczości nieletnich oraz roli systemu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 24 września 2003 roku na 853 zebraniu Zastępców Ministrów, rozdział I. Definicje: „Treatment of children, who are victims of the conditions in which they are living and children who have violated the law, is a reflection of a society’s culture and value system”; por. J. Junger-Tass, *Trends in International Juvenile Justice: What Conclusions Can be Drawn?* s. 505, http://mike.rivait.net/Files_Otober1_2008/Trends%20in%20Internation%20Juvenile%20Justice.pdf (dostęp: 23.06.2017); J. Kusztal, *Dobro dziecka w procesie resocjalizacji. Aspekty pedagogiczne i prawne*, Kraków 2018, s. 153.

¹² Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich, tekst jedn. Dz.U. z 1982 r. Nr 35, poz. 228, art. 1 ust. 1.

¹³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku Kodeks karny, tekst jedn. Dz.U. z 1997 r. Nr 8, poz. 553 z późn zm., art. 10.

mocy prawnej, prawo do obecności rodzica lub opiekuna podczas postępowania, zakaz stosowania przymusu podczas przesłuchań, prawo do prywatności i prawo do apelacji¹⁴.

Natomiast art. 37 Konwencji zawiera zakaz tortur oraz okrutnego, nie-ludzkiego lub poniżającego traktowania dziecka, zakaz orzekania i wy-

¹⁴ Konwencja o prawach dziecka, art. 40 ust. 3: „Państwa-Strony uznają prawo każdego dziecka podejrzanego, oskarżonego bądź uznanego winnym pogwałcenia prawa karnego do traktowania w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości dziecka, które umacnia w nim poszanowanie podstawowych praw i wolności innych osób oraz uwzględnia wiek dziecka i celowość sprzyjania jego reintegracji dla podjęcia przez nie konstruktywnej roli w społeczeństwie. 2. W tym celu, a także uwzględniając odpowiednie postanowienia dokumentów międzynarodowych, Państwa-Strony zapewnią w szczególności, aby: a) żadne dziecko nie było podejrzanego, oskarżanego bądź uznawane winnym pogwałcenia prawa karnego poprzez działanie lub zaniechanie, które nie było zabronione przez prawo wewnętrzne bądź międzynarodowe w momencie jego dokonania; b) każde dziecko, które podejrzewa się, oskarża lub uznaje winnym pogwałcenia prawa karnego, miało przynajmniej następujące gwarancje: I. przyznanie domniemania niewinności do chwili udowodnienia winy zgodnie z prawem; II. niezwłoczne bezpośrednie poinformowanie o stawianych mu zarzutach, a jeśli będzie to niezbędne, poprzez jego rodziców lub opiekuna prawnego, oraz zapewnienie prawnej lub innej pomocy w przygotowaniu i prezentowaniu swojej obrony; III. rozpatrzenia sprawy bez zwłoki i przez niezawisłą i bezstronną władzę bądź organ sądowy w uczciwym procesie, przeprowadzonym zgodnie z prawem, zabezpieczeniem prawnej lub innej właściwej pomocy oraz w obecności jego rodziców lub opiekunów prawnych, jeśli tylko nie będzie to uważane za niezgodne z najwyższym interesem dziecka, przy uwzględnieniu jego wieku lub sytuacji; IV. niestosowania przymusu do składania zeznań lub przyznania się do winy, przesłuchiwanie świadków ze strony przeciwnej i równoprawnego uczestniczenia w przesłuchiwanie świadków w jego imieniu; V. w przypadku uznania winnym pogwałcenia prawa karnego posiadanie prawa odwołania się od tego orzeczenia, oraz innych związanych z nim środków, po wyższej, kompetentnej, niezawisłej i bezstronnej władzy lub organu sądowego, zgodnie z prawem; VI. zapewnienia bezpłatnej pomocy tłumacza, jeśli dziecko nie rozumie bądź nie mówi w danym języku; VII. pełnego poszanowania spraw z zakresu życia osobistego we wszystkich etapach procesowych. 3. Państwa-Strony będą sprzyjały tworzeniu praw, procedur organów oraz instytucji odnoszących się specjalnie do dzieci podejrzanego, oskarżonego bądź uznawanych winnymi pogwałcenia prawa karnego, a w szczególności: a. ustanowieniu minimalnej granicy wieku, poniżej której dzieci będą posiadały domniemanie niezdolności do naruszenia prawa karnego; b. w przypadku, gdy jest to właściwe i celowe, powinny być stosowane inne środki postępowania z takimi dziećmi, bez uciekania się do postępowania sądowego, pod warunkiem pełnego poszanowania praw człowieka i gwarancji prawnych”.

konywania kary śmierci oraz dożywotniego pozbawienia wolności¹⁵. Pozbawienie wolności powinno być jak najkrótsze, na podstawie zasad humanitaryzmu, poszanowania godności człowieka i z uwzględnieniem potrzeb dziecka. Zasady te mają sprzyjać reintegracji dziecka po okresie izolacji od społeczeństwa i rodziny. Konwencja w tym celu postuluje stosowanie innych niż sądowe form postępowania z nieletnimi i wykonywanie orzeczonych wobec nich sankcji przy zachowaniu ich praw i gwarancji procesowych¹⁶.

Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku są spójne i uzupełniają dotychczasowe regulacje Organizacji Narodów Zjednoczonych, takie jak Reguły Minimalne (Reguły Pekinśkie) z 1985 roku dotyczące ogólnych zasad traktowania nieletnich przez społeczność międzynarodową¹⁷, Wskazania Narodów

¹⁵ Konwencja o prawach dziecka, art. 37: „Państwa-Strony zapewnią, aby: a. żadne dziecko nie podlegało torturowaniu bądź okrutnemu, nieludzkiemu czy poniżającemu traktowaniu lub karaniu. Ani kara śmierci, ani kara dożywotniego więzienia bez możliwości wcześniejszego zwolnienia nie może zostać orzeczona wobec osoby w wieku poniżej osiemnastu lat za popełnione przez nią przestępstwa; b. żadne dziecko nie zostało pozbawione wolności w sposób bezprawny lub arbitralny. Aresztowanie, zatrzymanie lub uwięzienie dziecka powinno być zgodne z prawem i może być zastosowane jedynie jako środek ostateczny i na właściwy, możliwie najkrótszy czas; c. każde dziecko pozbawione wolności było traktowane humanitarnie i z poszanowaniem wrodzonej godności jednostki ludzkiej, w sposób uwzględniający potrzeby osoby w danym wieku. W szczególności każde dziecko pozbawione wolności zostanie odseparowane od osób dorosłych, jeśli tylko rozwiązanie odwrotne nie będzie uznane za zgodne z najwyższym dobrem dziecka, oraz będzie miało prawo utrzymywać kontakty ze swoją rodziną poprzez korespondencję i wizyty, z wyłączeniem sytuacji wyjątkowych; d. każde dziecko pozbawione wolności miało prawo do uzyskania niezwłocznego dostępu do prawnej lub innej odpowiedzialnej pomocy, jak również prawo do kwestionowania legalności pozbawienia go wolności przed sądem lub inną kompetentną, niezawisłą i bezstronną władzą oraz domagania się uzyskania decyzji w tej sprawie”.

¹⁶ Konwencja o prawach dziecka, art. 40 ust. 4: „Różnorodne przedsięwzięcia, takie jak opieka, poradnictwo, nadzór, probacja, umieszczenie w rodzinie zastępczej, programy edukacyjne i szkolenia zawodowe, oraz inne rozwiązania alternatywne do opieki instytucjonalnej, będą dostępne dla zapewnienia właściwego postępowania z dziećmi z uwzględnieniem ich dobra, a także proporcjonalnie zarówno w stosunku do okoliczności, jak i do popełnionego wykroczenia”.

¹⁷ Wzorcowe reguły minimum Narodów Zjednoczonych dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich z 1985 roku (The Minimum Rules for the Administration

Zjednoczonych dotyczące zapobiegania przestępczości nieletnich z 1990 roku (Wskazania z Rijadu)¹⁸ oraz Reguły Narodów Zjednoczonych dotyczące ochrony nieletnich pozbawionych wolności¹⁹.

Natomiast na gruncie europejskim Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku są spójne z: Europejską konwencją o zapobieganiu torturom²⁰, Europejską konwencją o wykonywaniu praw dzieci²¹ oraz zaleceniami i wytycznymi Komitetu Ministrów Rady Europy, a wśród nich rekomendacją nr R (87) 20, rekomendacją (2003) 20516 i zaleceniami CM/Rec. (2008/2011)²².

Wytyczne opierają się więc na obowiązującym prawie międzynarodowym, a ich zasadą generalną jest dobro dziecka i uwzględnia się w ich ramach podstawowe zasady określone w EKPC i w powiązanim orzecznictwie Trybunału oraz jak wyżej podkreślałam, w Konwencji o prawach dziecka²³. Wytyczne koncentrują w sobie europejskie i światowe standardy

of Juvenile Justice — the Beijing Rules), https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf (dostęp: 8.07.2017).

¹⁸ Wytyczne Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania przestępczości nieletnich („wytyczne z Rijadu”, 1990 — „The Riyadh Guidelines”); por. B. Stańdo-Kawecka, *op. cit.*, s. 428.

¹⁹ Wzorcowe reguły minimum, por. reguła 67 Reguł Narodów Zjednoczonych dotyczących ochrony nieletnich pozbawionych wolności, Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 45/113.

²⁰ Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, sporządzona w dniu 26 listopada 1987 roku w Strasburgu, www.isap.sejm.gov.pl (dostęp: 14.03.2020).

²¹ Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci, sporządzona w Strasburgu dnia 25 stycznia 1996 roku, ratyfikowana przez Polskę w dniu 29 lipca 1997 roku, Dz.U. z 2000 r. Nr 107, poz. 1128, www.isap.sejm.gov.pl (dostęp: 14.03.2020).

²² Zalecenie nr R (87) 20 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie reakcji społecznych na przestępczość nieletnich. Zalecenie Rec. (2003) 20 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące nowych sposobów postępowania w kwestii przestępczości nieletnich oraz roli systemu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich. Zalecenie CM/Rec. (2008) 11 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zasad europejskich dotyczących kar i środków alternatywnych stosowanych wobec sprawców nieletnich. Por. treść zaleceń: *Prawa dziecka. Dokumenty Rady Europy*, zeb. i oprac. P. Jaros, <https://brpd.gov.pl/ksiazki-informatory-poradniki/prawa-dziecka-dokumenty-rady-europy> (dostęp: 14.03.2020).

²³ Por. Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego przyjęte przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 17 listopa-

ochrony praw dziecka i kierowania się zasadą dobra dziecka w wymiarze sprawiedliwości oraz odnoszą się do reintegracji i resocjalizacji nieletnich²⁴. Sama zasada dobra dziecka nie jest definiowana w wytycznych, gdyż przyjmują ją jako zasadę generalną za Konwencją o prawach dziecka. Wskazują na nią jako fundamentalną obok zasady partycypacji, poszanowania godności, ochrony przed dyskryminacją oraz zasadą praworządności²⁵. Wytyczne odwołują się do zasady indywidualizacji w postępowaniu w sprawach nieletnich oraz podkreślają znaczenie sprawności i szybkości postępowania adekwatnie do warunków ochrony dobra dziecka. W odniesieniu do pozbawienia wolności dziecka w świetle prawa krajowego podkreślają prawa procesowe gwarantowane przez instytucje wymiaru sprawiedliwości. W odniesieniu do reakcji na czyny karalne: „Środki i sankcje wobec dzieci będących w konflikcie z prawem powinny zawsze mieć charakter konstruktywny i być indywidualnie dostosowane do popełnionych czynów, powinny także zawsze uwzględniać zasadę proporcjonalności, wiek dziecka, jego samopoczucie fizyczne i psychiczne oraz rozwój, a także okoliczności sprawy. Należy zagwarantować prawo do nauki, szkolenia zawodowego, zatrudnienia, rehabilitacji i resocjalizacji”²⁶. Ponadto nakaz ochrony praw dziecka odwołuje się do podtrzymywania więzi rodzinnych i instytucjonalnego wspierania dziecka w procesie rehabilitacji społecznej²⁷. Oznacza to preferowanie środków wolnościowych,

da 2010 roku wraz z uzasadnieniem (dalej: wytyczne), pkt 13, <http://fdds.pl/wp-content/uploads/2016/05/Wytyczne-Komitetu-Ministr%C3%B3w-Rady-Europy-dot.-wymiaru-sprawiedliwo%C5%9Bci-przyjaznego-dla-dzieci.pdf> (dostęp: 14.03.2020).

²⁴ Wytyczne, pkt 13: „Wytyczne opierają się na obowiązujących normach międzynarodowych, europejskich i krajowych. Motywem przewodnim wytycznych jest dobro dziecka, ponieważ uwzględnia się w ich ramach podstawowe zasady określone w EKPC i w powiązanim orzecznictwie Trybunału oraz w Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka”.

²⁵ Wytyczne, część b. Dobro dziecka, pkt 1 i 2.

²⁶ Wytyczne, pkt 82.

²⁷ Wytyczne, pkt 21: „Mając na uwadze szczególnie trudną sytuację dzieci pozbawionych wolności, znaczenie więzi rodzinnych oraz promowanie resocjalizacji, właściwe organy powinny zapewnić poszanowanie praw dziecka oraz aktywnie wspierać ich wykonywanie godnie z powszechnymi i europejskimi instrumentami”.

alternatywnych wobec środków izolacyjnych oraz daleko idące odformalizowanie postępowania sądowego z udziałem dziecka²⁸.

Kurator — osoba towarzysząca dziecku w trakcie postępowania, określana w wytycznych jako *appropriate adult* (odpowiedni dorosły)²⁹, która, oprócz tłumacza, pełnomocnika czy czasem służb socjalnych, niejako wspiera dziecko w kontakcie z organami ścigania, a potem w kontakcie z sądem. Jak wskazują wyniki badań empirycznych prowadzonych w początkach funkcjonowania wytycznych w naszym kraju, czynności policji w postępowaniu w sprawach nieletnich, regulowanym w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 roku sądowego, są przedmiotem kontrowersji wynikających z niejasnych regulacji prawnych³⁰. Dziś oczywiście jest, że podczas kontaktu nieletniego z policją, jak też podczas postępowania sądowego nieletni nie powinien pozostawać bez opieki, a kurator procesowy ma za zadanie stać na straży praw dziecka.

Wybrane badania nad realizacją wytycznych

W pierwszych latach funkcjonowania w europejskim porządku prawnym wytycznych prowadzono badania empiryczne³¹ nad ochroną praw nieletnich podejrzanych w kontekście ich gwarancji procesowych i dobrych praktyk. Badania prowadzono w kilku grupach respondentów:

²⁸ Wytyczne, pkt 82: „Zasadniczo w sprawach z zakresu wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich należy promować i wdrażać podejście zapobiegawcze i resocjalizacyjne. Nie należy automatycznie uruchamiać systemu prawa karnego w przypadku drobnych przestępstw popełnianych przez dzieci, jeżeli skuteczniejsze mogą okazać się środki bardziej konstruktywne i edukacyjne. Ponadto państwa członkowskie powinny reagować na przestępstwa proporcjonalnie nie tylko do okoliczności i powagi przestępstwa, lecz także do wieku, mniejszej winy i potrzeb dzieci, a także potrzeb społeczeństwa”.

²⁹ J. Kuzstal, B. Stańdo-Kawecka, *Procedural complexity within welfare approach: Country report Poland*, [w:] *Interrogating Young Suspects Procedural Safeguards from a Legal Perspective*, red. M. Panzavolta et al., Maastricht 2015, s. 313–368.

³⁰ M. Korcyl-Wolska, *Czynności policji dokonywane przed formalnym wszczęciem postępowania w sprawach nieletnich*, [w:] *eadem*, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Warszawa 2015, s. 98–127 i cytowane tam źródła.

³¹ Por. wyniki badań cząstkowych w ramach projektu badawczego „Protecting young suspects in interrogations: a study on safeguards and best practice”, JUST/2011/JPEN/AG/2902 finansowanego przez Komisję Europejską, pod kier. dr hab. B. Stańdo-Kaweckiej, prof. UJ.

samych nieletnich, policji, pełnomocników nieletnich w postępowaniach sądowych oraz na podstawie analizy akt sądowych. Grupa nieletnich obejmowała chłopców wychowanków młodzieżowego ośrodka wychowawczego i dziewczęta przebywające w zakładzie poprawczym, gdzie prowadzono badania metodą wywiadu grupowego. Wnioski z badań prowadzonych w ramach projektu opisano wielokrotnie w literaturze polskiej i zagranicznej³². Kontekst badań związany był z nowelizacją ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 2014 roku, więc analizie poddany został stan prawny i uzyskane wypowiedzi badanych nieletnich i policjantów metodą wywiadów grupowych, a pełnomocników z urzędu metodą wywiadów indywidualnych³³. Wniosek generalny, który wynika z przeprowadzonych wówczas badań, sprowadza się do twierdzenia, że praktyka przesłuchań nieletnich podejrzanych o popełnienie czynu karalnego pozostawia wiele do życzenia w świetle standardów prawa międzynarodowego, które miały służyć upodmiotowieniu nieletniego czy podwyższaniu realizacji gwarancji procesowych nieletnich. Badania prowadzono w 2014 roku w czasie obowiązywania innego stanu prawnego, sprzed nowelizacji UPN z 2014 roku, co widoczne jest w wynikach badań dokumentujących stan świadomości prawnej i praktyki przesłuchań policyjnych, a także kontaktów z obrońcami z urzędu.

Z kolei badania w przedmiocie systemowych uwarunkowań postaw nieletnich wobec instytucji wymiaru sprawiedliwości i organów ścigania, z którymi kontaktowali się badani w czasie swojej „kariery instytucjonalnej”³⁴, opublikowane w 2015 roku, odnosiły się do konstytutywnych elementów postaw wobec zjawisk, mianowicie: wiedzy nieletnich o wymiarze sprawiedliwości i źródłach tej wiedzy, stosunku emocjonalnym do osób reprezentujących instytucje wymiaru sprawiedliwości oraz opisie konkretnych zachowań, czyli doświadczeń nieletnich w zetknięciu

³² J. Kusztal, B. Stańdo-Kawecka, *op. cit.*; B. Stańdo-Kawecka, J. Kusztal, *Ochrona praw nieletnich przesłuchiwanym przez policję — aspekty prawnoporównawcze i wyniki badań empirycznych*, „Archiwum Kryminologii” 37, 2015, nr 1, DOI 10.7420/AK2015E.

³³ B. Stańdo-Kawecka, J. Kusztal, *op. cit.*

³⁴ R. Szczepanik, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015.

się z instytucjonalnym wymiarem sprawiedliwości³⁵. Rezultaty badań koncentrują się generalnie wokół fasadowej znajomości praw dziecka, a szczególnie praw ucznia i praw wychowanka w placówce resocjalizacyjnej, co przejawia się w umiejętności „recytacji” katalogu praw wychowanka zawartego w regulaminie placówki bez identyfikacji poszczególnych kategorii praw dziecka i rozumienia znaczenia konkretnego prawa dziecka. W wywiadzie grupowym badani prezentowali znaczną nieznamość swoich gwarancji procesowych w kontakcie z wymiarem sprawiedliwości, przy czym podstawowym źródłem ich wiedzy o prawie i procedurach prawnych były narracje rówieśników mających wyłącznie negatywne doświadczenia kontaktu z policją i pełnomocnikami z urzędu. Sam sąd w narracjach uczestników badań jawił się jako instytucja nieprzewidywalna w swoich postanowieniach, ale prezentująca zdecydowanie wyższe kompetencje komunikacyjne i świadomość standardów ochrony praw dziecka niż przedstawiciele policji czy pełnomocnicy z urzędu³⁶.

Analizując stan badań naukowych w zakresie ochrony praw dziecka w wymiarze sprawiedliwości, można stwierdzić, że zdecydowanie częściej w literaturze przedmiotu pojawiają się publikacje dotyczące ochrony małoletniego świadka w postępowaniu cywilnym czy karnym lub liczne publikacje i badania dotyczące małoletniego jako świadka i ofiary przestępstwa i jego ochrony podczas przesłuchania³⁷. Najczęściej występujący kontekst badań to ochrona małoletniego przed wtórną wiktymizacją. Zdecydowanie rzadziej pojawiają się badania dotyczące ochrony dziecka — sprawcy czynu karalnego.

³⁵ J. Kuształ, *Systemowe uwarunkowania postaw nieletnich wobec wymiaru sprawiedliwości — raport z badań*, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 10, s. 149–163.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ S. Skubisz-Ślusarczyk, I. Zieniewicz, *Aspekty prawno-kryminalistyczne oraz psychologiczne ochrony zdrowia małoletniego świadka przed wpływem negatywnych czynników procesowych*, [w:] *Problematyka ochrony życia i zdrowia ludzkiego w prawie karnym*, red. P. Góralski, Warszawa 2016, s. 263–301; por. E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań świadka w prawie karnym. Problematyka kryminalistyczna*, Kraków 2003; V. Kwiatkowska-Darul, *Przesłuchanie dziecka*, Kraków 2001; J. Sokołowska, *Dziecko jako świadek*, Warszawa 1959; A. Gadomska-Radel, *Przesłuchanie dziecka jako ofiary i świadka przestępstwa w postępowaniu karnym*, Warszawa 2014, cyt. za: S. Skubisz-Ślusarczyk, *op. cit.*, s. 147.

Marcin Cieśliński przeprowadził analizę akt sądowych 208 sądów z obszaru całej Polski i badania ankietowe sędziów (630 ankiet) w celu uzyskania ich opinii o wysłuchaniu jako instytucji prawa, i również w celu poznania metodyki przeprowadzenia tej czynności. Ponadto analizie poddano pisma prezesów sądów, w których opisano warunki, w jakich dokonywano wysłuchań w danym okręgu sądu, oraz zgłaszano istniejące problemy praktyczne wyłaniające się w procesie stosowania prawa³⁸. Analizie poddano następujące problemy badawcze: rozumienie instytucji wysłuchania małoletnich w praktyce sądowej, dane socjodemograficzne małoletnich, przedmiot wysłuchania dzieci, rodzaje spraw cywilnych, w których dokonywano wysłuchania, skład sądu i udział innych osób w wysłuchaniu, aktywność uczestników postępowania (lub ich pełnomocników) w zakresie zgłaszania wniosków o wysłuchanie oraz sposobu przeprowadzenia tego dowodu, wpływ wysłuchania na możliwość ugodowego zakończenia sprawy, orzeczenie merytoryczne oraz szybkość postępowania oraz realizację idei przyjaznego wysłuchania dzieci, a szczególnie przygotowanie do wysłuchania, czas i sposób utrwalenia wysłuchania. Wnioski z badań dotyczą, jak wskazałam, wysłuchania dziecka w ramach procedury cywilnej, ale jeden z nich ma charakter bardziej uniwersalny, jako że badani sędziowie wskazują na konieczność przygotowania się do przeprowadzenia wysłuchania/przesłuchania, na przykład przez wnikliwy wywiad kuratorski, zgromadzone dokumenty na temat dziecka, jak zaświadczenia lekarskie czy zaświadczenia i opinie ze szkoły, który ułatwia sędziemu powzięcie decyzji co do udziału psychologa w postępowaniu³⁹. Badani wskazują tu na „psychologiczne lub pedagogiczne ramię” w postępowaniu sądowym z udziałem małoletnich, postulowane w Wytycznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku.

³⁸ M. Cieśliński, *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchiwanie dziecka (komunikat o wynikach badania)*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2015, nr 24, s. 222.

³⁹ W procedurze karnej małoletni świadek do 15. roku życia (wyjątkowo po ukończeniu 15 lat) podlega ochronie przez szczególne warunki prowadzenia przesłuchania przy udziale biegłego psychologa, por. ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku Kodeks postępowania karnego, art. 185a.

Stanisław Burdziej w artykule *Badanie idei przyjaznego wysłuchania dziecka — raport z analizy wywiadów pogłębionych*⁴⁰ zawarł opis wybranych problemów badawczych. Badania prowadzono na podstawie doboru celowego, respondentami dwudziestu wywiadów ustrukturalizowanych były osoby legitymujące się doświadczeniem w czynnościach procesowych z małoletnimi. Byli to psychologowie, sędziowie z wydziałów spraw rodzinnych i nieletnich oraz spraw cywilnych, mający do czynienia z wysłuchaniem małoletnich, sędziowie orzekający w wydziałach karnych, sędziowie-wizytatorzy w sprawach cywilnych oraz policjant i prokurator. Prowadzone badania dotyczyły generalnie postępowania cywilnego, aczkolwiek, podobnie jak w opisanym raporcie, wnioski z badań i sformułowane na ich podstawie postulaty *de lege ferenda* mogą mieć charakter uniwersalny. Badani sędziowie podkreślali nieprzygotowanie do prowadzenia wysłuchań małoletnich. Podkreślali brak jednolitego stanowiska doktryny i orzecznictwa sądów w tej kwestii. Badani wskazują na konieczność uregulowania warunków wysłuchania w zależności od wieku małoletniego, co dotyczy miejsca wysłuchania i osób obecnych podczas przeprowadzania tej czynności procesowej. Szczególnie zasługuje na uwagę postulat (prawdopodobnie wynikający z obaw badanych czy poczucia niekompetencji do rozmowy z dzieckiem), aby czynność wysłuchania mogła być prowadzona przez kuratora lub inną osobę przygotowaną do rozmowy z dzieckiem, niekoniecznie zaś przez samego sędziego czy ławników obecnych w składzie sądu⁴¹.

Sylwia Skubisz-Ślusarczyk w artykule *Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku — perspektywa prawno-psychologiczna* odwołuje się do raportów Agencji Praw Podstawowych⁴², których przedmiotem jest realizacja Wytycznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dziecku. Warto tu zwrócić uwagę na wyniki

⁴⁰ S. Burdziej, *Badanie idei przyjaznego wysłuchania dziecka — raport z analizy wywiadów pogłębionych. Opracowanie cząstkowe w ramach projektu prowadzonego przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości pt. „Praktyka sądowa w zakresie wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka”*, Warszawa 2015.

⁴¹ *Ibidem*, s. 21.

⁴² Agencja Praw Podstawowych, *op. cit.*; <http://fra.europa.eu/en/press-release/2015/justice-needs-be-more-child-friendly-finds-fra> (dostęp: 14.10.2020).

badan dzieci zawarte w drugim raporcie z 2017 roku. Przedstawiono w nim punkt widzenia dzieci, ich poglądy na temat czynników, które uniemożliwiają im pełny udział w postępowaniach, oraz działań, które można podjąć, by przezwyciężyć te bariery⁴³. Raporty FRA wymagają odrębnego opracowania, które nie mieści się w ramach niniejszego artykułu, warto jednak zaznaczyć, że niewątpliwym walorem drugiego raportu jest akcentowanie perspektywy dzieci — uczestników postępowania sądowego. Badania z ich udziałem pokazują faktyczne ograniczenia, nie tylko proceduralne, ale także indywidualne, które mogą być skutkiem niewłaściwie prowadzonych postępowań z udziałem dzieci. Istnieje potrzeba prowadzenia i rozwijania badań naukowych w tym obszarze w naszym kraju⁴⁴. S. Skubisz-Ślusarczyk potwierdza opisaną przez M. Cieślińskiego tezę, że

Wysłuchanie jest czynnością bardzo trudną dla sędziego, gdyż wiąże się z wieloma problemami, na przykład brakiem jasnych procedur prawnych⁴⁵ czy brakiem wiedzy psychologicznej oraz pedagogicznej chociażby w podstawowym zakresie, tak aby móc rozpoznać cechy dziecka, które następnie pozwolą na dopasowanie do niego przebiegu samej czynności wysłuchania. Znajomość choćby podstaw psychologii rozwojowej daje szansę na właściwą interpretację i ocenę wypowiedzi dziecka. Te powody są głównymi źródłami ograniczeń gotowości sędziów do wykorzystania instytucji wysłuchania⁴⁶.

Autorka podkreśla, że wysłuchanie małoletniego przez sędziego umożliwia mu „rozszerzenie perspektywy oceny sytuacji dziecka”⁴⁷, ale jednocześnie akcentuje, że muszą być zapewnione warunki, „które sprzyjają swobodnej wypowiedzi, zagwarantowanie intymności w kontakcie z sędzią, wyjaśnienie dziecku roli, w jakiej występuje w postępowaniu, oraz samej procedury wysłuchania, tak aby zmniejszyć jego niepokój przed

⁴³ S. Skubisz-Ślusarczyk, *op. cit.*, s. 134.

⁴⁴ *Ibidem*; ponadto: treści odnoszące się do zagrożeń rozwoju i dobra dziecka w instytucjach znajdują się w raporcie Fundacji „Dajemy Dzieciom Siłę”, *Dzieci się liczą 2017. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, „Dziecko Krzywdzone” 16, 2017, nr 1.

⁴⁵ M. Cieśliński, *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich*, s. 234 n.; *idem*, *Praktyka sądowa w zakresie wysłuchania małoletnich świadków w postępowaniu cywilnym w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka*, Warszawa 2015; S. Skubisz-Ślusarczyk, *op. cit.*, s. 154.

⁴⁶ S. Skubisz-Ślusarczyk, *op. cit.*, s. 140–141.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 141.

sytuacją nieznaną i obciążającą go psychologicznie”⁴⁸. Zapewnienie tych warunków leży po stronie instytucji wymiaru sprawiedliwości i osób zaangażowanych w postępowanie, takich jak biegły psycholog czy kurator sądowy. Moim zdaniem może być to „pedagogiczne ramię wymiaru sprawiedliwości”, czyli osoba, która zna dziecko, na przykład pedagog szkolny dziecka, pedagog z poradni psychologiczno-pedagogicznej, jeśli dziecko wcześniej było objęte wsparciem poradni, czy terapeuta rodziny, jeśli wcześniej takimi działaniami było objęte dziecko i jego rodzina. Jak stwierdza S. Skubisz-Slusarczyk, „chęć do rozmowy z sędzią zależy od wielu czynników: relacji i więzi dziecka z rodzicami, udziału rodziców w życiu dziecka, rozumienia przez dziecko jego roli w postępowaniu, właściwości osobniczych dziecka⁴⁹, lecz także — a może nawet przede wszystkim — od spełnienia warunków wynikających z regulacji prawnych”⁵⁰. Zgadzam się z tym stanowiskiem, aczkolwiek jestem skłonna postawić tezę, że kompetencje pedagogiczne sędziego, umiejętność zawiązania relacji równościowej, a potem jej utrzymania, świadomość i rozumienie zasady uczestnictwa dzieci w postępowaniu odgrywają dużą rolę w czynnościach procesowych z udziałem dzieci. Samo dziecko zaś może i powinno być przygotowane do kontaktu z instytucjami wymiaru sprawiedliwości dzięki przemyślanym i planowym programom edukacyjnym czy programowi wychowawczo-profilaktycznemu, którego realizacja jest regulowana przepisami prawa oświatowego. Przygotowanie do kontaktu z instytucjami pomocowymi, wymiarem sprawiedliwości jest elementem kształtowania postaw proprawnych, a one same są warunkiem prawidłowej socjalizacji normatywnej i w konsekwencji warunkiem zapobiegania ekskluzji społecznej i prawnej dzieci i młodzieży.

⁴⁸ *Ibidem*, i cytowana tam literatura.

⁴⁹ Cytowana autorka uważa, że „Oczywiście są dzieci, które demonstrują gotowość do kontaktu z sędzią”, to w kontekście prowadzonych badań własnych przytoczonych w artykule jestem skłonna twierdzić, że uwaga ta dotyczy raczej dzieci świadków lub ofiar, rzadko lub prawie nigdy dzieci podejrzanych o popełnienie czynu karalnego.

⁵⁰ Por. ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku Kodeks postępowania cywilnego, tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1460, art. 216¹ i 576.

Konkluzje

Analiza stanu prawnego dokonana w niniejszym opracowaniu wskazuje na fundamentalne znaczenie zasady dobra dziecka w stosowaniu procedur sądowych i postępowaniu organów ścigania czy innych instytucji zaangażowanych w postępowanie w sprawach nieletnich. Obowiązek zagwarantowania ochrony praw dziecka obciąża organy postępowania i instytucje w nie zaangażowane. Analiza raportów badawczych w literaturze przedmiotu pozwala na konkluzję o widocznej pozytywnej ewolucyjnej zmianie w kwestii traktowania małoletnich w wymiarze sprawiedliwości. Rosnąca świadomość prawna, na skutek funkcjonowania procedur wprowadzonych do kodeksu postępowania karnego, jest widoczna w prezentowanych raportach badawczych. Ujawnia się potrzeba edukacji kadry wymiaru sprawiedliwości i organów ścigania w obszarze praw dziecka, ale także w zakresie psychologii rozwojowej i wychowawczej oraz pedagogiki, szczególnie pedagogiki resocjalizacyjnej, której przedmiotem zainteresowania są dzieci i dorośli niedostosowani społecznie lub zagrożeni niedostosowaniem społecznym. Kształcenie kadr odbywa się w ramach aplikacji, aczkolwiek warto podkreślić konieczność nie tyle globalnego kształcenia ujętego w ramy programu kształcenia podczas aplikacji, ile większych możliwości podnoszenia kompetencji zawodowych tych sędziów, kuratorów, a także policji czy samych biegłych już podczas pracy zawodowej. „Celowane” szkolenia, zróżnicowana oferta doskonalenia zawodowego, a przede wszystkim wsparcie podczas wykonywania obowiązków zawodowych jest zdecydowanie lepszym narzędziem niż masowe, niekoniecznie intencjonalne uczestnictwo w proponowanych kursach czy studiach.

Natomiast problematyka ochrony praw dziecka — podejrzanego w przesłuchaniach w ramach instytucjonalnego wymiaru sprawiedliwości jest rzadka w polskiej literaturze przedmiotu. Kampanie społeczne i raporty badawcze koncentrują się na wysłuchaniu dziecka w ramach procedury cywilnej lub ochronie małoletniego świadka w procedurze karnej. Nieletni — sprawca czynu karalnego jako przedmiot zainteresowania doktryny i praktyki orzeczniczej występuje raczej rzadko. Jedyne w takich badaniach widoczna jest perspektywa samego nieletniego.

Tu z kolei rysuje się potrzeba przygotowania go do spotkania z instytucjonalnym wymiarem sprawiedliwości.

Z perspektywy pedagoga, który stosując współcześnie promowane strategie wychowawcze, edukacyjne czy resocjalizacyjne, jest zobowiązany do zapobiegania przejawom niedostosowania społecznego i przestępczości (w tym powtórnej), uwidacznia się potrzeba edukacji w tym obszarze. Wiedza o prawach dziecka i kompetencje pedagogów w zakresie kształtowania postaw wobec wymiaru sprawiedliwości i instytucji „okołosądowych” w szkołach czy placówkach opiekuńczych, wychowawczych czy resocjalizacyjnych są podstawowym narzędziem prawidłowej socjalizacji prawnej. Kształtowanie postaw prospołecznych i proprawnych jest pożądane z perspektywy readaptacji i reintegracji społecznej nieletnich w konflikcie z prawem. Pytanie o sposoby kształtowania kompetencji pedagogów w zakresie edukacji o prawach dziecka, w tym prawach dziecka w zetknięciu z wymiarem sprawiedliwości, jest ważne w kontekście obowiązujących standardów kształcenia nauczycieli z 2019 roku⁵¹. Badania pilotażowe prowadzone przez autorkę tego artykułu w zakresie kształtowania kompetencji pedagogów w placówkach wychowawczych i resocjalizacyjnych⁵² pozwalają na sformułowanie wstępnej hipotezy o braku lub niskich kompetencjach do nauczania dzieci i młodzieży o prawach dziecka. Obowiązujące standardy kształcenia nauczycieli tylko w jednym przepisie odnoszą się do treści kształcenia o prawach dziecka, nie zawierają przy tym żadnych wskazań w zakresie metodyki kształcenia⁵³. Podobnych wskazań metodycznych, mimo istnienia w treściach kształ-

⁵¹ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 roku w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela, Dz.U. z 2019 r. poz. 1450, zawiera wytyczne co do treści kształcenia, które powinny się znaleźć w planach studiów i programach kształcenia przyszłych nauczycieli. Prawa dziecka wymienione są obok bezpieczeństwa i higieny pracy w instytucjach edukacyjnych, wychowawczych i opiekuńczych.

⁵² J. Kusztal, *Kształtowanie kompetencji kadry pedagogicznej placówek wychowawczych i resocjalizacyjnych*, prezentacja wygłoszona podczas międzynarodowej konferencji naukowej „Reintegracja społeczna wobec ograniczeń penitencjarnych i środowiskowych”, 11–13 grudnia 2019 roku.

⁵³ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 roku.

czenia tematów dotyczących praw dziecka i praw ucznia, nie zawiera też podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej⁵⁴.

Raporty badawcze publikowane w prawniczych czasopismach naukowych nie są źródłem wiedzy dla pedagoga i nauczyciela, nie odnoszą się w żadnym razie do metodyki kształcenia, gdyż nie taki jest przecież ich cel. Otwarte pozostaje pytanie o świadomość prawną decydentów w obszarze edukacji powszechnej i kontrowersje wokół treści obejmujących prawa dziecka w szkole, a szczególnie w placówce, w której dziecko przebywa na podstawie orzeczenia sądu czy innego organu administracyjnego. Istnieje potrzeba prowadzenia badań w dziedzinie kształtowania kompetencji pedagogów do edukacji odnośnie do praw dziecka, w szczególności praw dziecka nieletniego w kontakcie z instytucjonalnym wymiarem sprawiedliwości. Pytanie, jak kształtować kompetencje prawnonormatywne nauczycieli/pedagogów, aby uczynić z wiedzy o prawie (o prawach dziecka), umiejętności ich egzekwowania i postaw proprawnych skuteczne narzędzie zapobiegania ekskluzji społecznej i prawnej, pozostaje aktualne w interdyscyplinarnym obszarze dociekań naukowych pedagogiki i prawa.

Bibliografia

- Burdziej S., *Badanie idei przyjaznego wysłuchania dziecka — raport z analizy wywiadów pogłębionych. Opracowanie cząstkowe w ramach projektu prowadzonego przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości pt. „Praktyka sądowa w zakresie wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka”*, Warszawa 2015.
- Cieśliński M., *Praktyka sądowa w zakresie wysłuchania małoletnich świadków w postępowaniu cywilnym w kontekście idei przyjaznego wysłuchania dziecka*, Warszawa 2015.
- Cieśliński M., *Praktyka sądowa wysłuchiwanie małoletnich w postępowaniach cywilnych w kontekście idei przyjaznego wysłuchiwanie dziecka (komunikat o wynikach badania)*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2015, nr 24.

⁵⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. z 2017 r. poz. 356, z późn. zm., Dz.U. z 2018 r. poz. 1679.

- Duda D., *Dobro dziecka jako wyznacznik wykładni przepisów prawa rodzinnego i opiekuńczego w świetle wybranych orzeczeń Sądu Najwyższego*, [w:] *W kręgu resocjalizacji i wybranych zagadnień opiekuńczo-wychowawczych*, t. 1, red. I. Bieńkowska, Gliwice-Kraków 2009.
- Gadomska-Radel A., *Przesłuchanie dziecka jako ofiary i świadka przestępstwa w postępowaniu karnym*, Warszawa 2014.
- Gruza E., *Ocena wiarygodności zeznań świadka w prawie karnym. Problematyka kryminalistyczna*, Kraków 2003.
- Junger-Tass J., *Trends in International Juvenile Justice: What Conclusions Can be Drawn?*, http://mike.rivait.net/Files_Otober1_2008/Trends%20in%20Internation%20Juvenile%20Justice.pdf (dostęp: 23.06.2017).
- Kołakowska-Przełomiec H., Wójcik D., *Idee Konwencji praw dziecka a ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich*, [w:] *Prawa dziecka. Deklaracja a rzeczywistość*, red. J. Bińczycka, Warszawa 1999.
- Korcył-Wolska M., *Czynności policji dokonywane przed formalnym wszczęciem postępowania w sprawach nieletnich*, [w:] *eadem, Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Warszawa 2015.
- Kusztal J., *Dobro dziecka w procesie resocjalizacji. Aspekty pedagogiczne i prawne*, Kraków 2018.
- Kusztal J., *Systemowe uwarunkowania postaw nieletnich wobec wymiaru sprawiedliwości — raport z badań*, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 10.
- Kusztal J., Stańdo-Kawecka B., *Procedural complexity within welfare approach: Country report Poland*, [w:] *Interrogating Young Suspects Procedural Safeguards from a Legal Perspective*, red. M. Panzavolta et al., Maastricht 2015.
- Kusztal J., Turczyk M., *Zasada dobra dziecka i jej implikacje dla socjalizacji prawnej w środowisku szkolnym*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 9, 2014, nr 34 (4).
- Kwiatkowska-Darul V., *Przesłuchanie dziecka*, Kraków 2001.
- Skubisz-Ślusarczyk S., *Wymiar sprawiedliwości przyjazny dziecku — perspektywa prawno-psychologiczna*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 50, 2008, DOI: 10.19195/2084-5065.50.9.
- Skubisz-Ślusarczyk S., Zieniewicz I., *Aspekty prawno-kryminalistyczne oraz psychologiczne ochrony zdrowia małoletniego świadka przed wpływem negatywnych czynników procesowych*, [w:] *Problematyka ochrony życia i zdrowia ludzkiego w prawie karnym*, red. P. Góralski, Warszawa 2016.
- Sokołowska J., *Dziecko jako świadek*, Warszawa 1959.
- Stańdo-Kawecka B., *Założenia modelowe i standardy międzynarodowe dotyczące nieletnich*, „Archiwum Kryminologii” 29–30, 2007–2008.
- Stańdo-Kawecka B., Kusztal J., *Ochrona praw nieletnich przesłuchiwanym przez policję — aspekty prawnooporównawcze i wyniki badań empirycznych*, „Archiwum Kryminologii” 37, 2015, nr 1, DOI 10.7420/AK2015E.
- Szczepanik R., *Stawianie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015.

Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice in the light of preventing the social and legal exclusion of a juvenile

Summary

The aim of the article is to present the legal status and the state of scientific research on the implementation of national policy on the protection of the rights of children forced to participate in court proceedings. It is based on a method of analysis of the content of formal documents and selected research reports in the years 2015–2018 concerning the issues of child protection in contact with the justice system. The analysis of the research reports has led us to the conclusion that it is necessary to prepare judges and the police for the interrogation of children, but also to prepare them for contact with the institutional justice system through competently organised education on children's rights.

Keywords: protection of children's rights, the best interest of the child, pedagogy, education, interrogation.